VERBALIZATSIYA QILINGAN «DOBROTA» KONSEPTI RUS TILIDA: KOGNITIV-SEMANTIK TAHLIL

Xaydarov Daniyarbek Tursunboyevich
Katta o'qituvchi
"University of economics and pedagogy" NOTM

Annotatsiya

Mazkur tezisda rus tilidagi «доброта» (mehribonlik, yaxshilik) konseptining kognitiv-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda konseptning til birliklari orqali ifodalanish mexanizmlari, uning semantik maydoni, assotsiativ aloqalari hamda rus xalqining lisoniy manzarasidagi o‘rni o‘rganiladi. Konseptning verbalizatsiyasi leksik, frazeologik va paremiologik birliklar misolida yoritiladi. Tahlil natijalari «доброта» konsepti rus madaniyatida axloqiy qadriyat sifatida markaziy o‘rin egallashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: konsept, verbalizatsiya, kognitiv lingvistika, semantika, mehribonlik, rus tili, til manzarasi, madaniyat, frazeologizm, paremiya.

Asosiy qism

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan konsept inson ongida shakllanadigan va til orqali ifodalanadigan murakkab mental tuzilma hisoblanadi. Har bir konsept muayyan xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtiradi. Rus tilidagi «доброта» konsepti ham ana shunday universal va milliy-madaniy ahamiyatga ega bo‘lgan tushunchalardan biridir. Ushbu konsept insonning ijobiy axloqiy fazilatlarini ifodalovchi semantik maydon markazida joylashadi hamda rus xalqining ma’naviy qadriyatlari tizimida muhim o‘rin tutadi. «Доброта» konseptining etimologik asoslari qadimgi slavyan tillariga borib taqaladi. «Добро» leksemasi dastlab «foyda», «ezgulik», «yaxshilik», «farovonlik» ma’nolarini anglatgan. Vaqt o‘tishi bilan ushbu so‘z insonning axloqiy sifatlarini ifodalovchi tushunchaga aylangan. Zamonaviy rus tilida «доброта» nafaqat shaxsning ichki xususiyati, balki jamiyat tomonidan qadrlanadigan axloqiy me’yor sifatida ham talqin qilinadi. Konseptning semantik tuzilishini tahlil qilish uning bir necha tarkibiy

komponentlardan tashkil topganligini ko‘rsatadi. Birinchi navbatda, konsept tarkibida rahmdillik semasi muhim o‘rin egallaydi. Rahmdillik insonning boshqalarning dardiga hamdard bo‘lishi, yordam berishga tayyorligi va boshqalarning hissiy holatini tushunishi bilan bog‘liqdir. Rus tilidagi «милосердие», «сострадание», «жалость» kabi leksemalar aynan shu semantik komponentni ifodalaydi.

Ikkinchi muhim komponent insonparvarlikdir. Insonparvarlik har bir insonning qadr-qimmatini tan olish, unga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va jamiyatda adolatli munosabatlarni shakllantirishni anglatadi. Rus tilida «гуманность», «человечность», «уважение» kabi birliklar ushbu semantik qatlamni ifodalashda faol qo‘llaniladi. Konseptning navbatdagi tarkibiy qismi saxovat va bag‘rikenglik bilan bog‘liqdir. Saxovat moddiy yoki ma’naviy yordam ko‘rsatishga tayyorlikni anglatsa, bag‘rikenglik boshqalarning fikri, qarashlari va xatti-harakatlariga nisbatan sabr-toqatli bo‘lishni bildiradi. Ushbu semalar rus madaniyatida ezgulik va mehribonlikning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Kognitiv modelda «доброта» konsepti markaziy va periferik zonalardan iborat. Yadro qismida «добро», «милосердие», «любовь», «человечность» kabi asosiy tushunchalar joylashgan. Periferik zonada esa «великодушие», «отзывчивость», «щедрость», «забота», «понимание» kabi birliklar mavjud. Ushbu qatlamlar konseptning ko‘p qirrali semantik tabiatini aks ettiradi. Rus tilidagi sinonimik qatorlar ham konseptning semantik boyligini namoyon etadi. «Добрый», «добродушный», «милосердный», «отзывчивый», «сердечный», «благородный», «великодушный» kabi sifatlar inson xarakterining turli ijobiy jihatlarini ifodalaydi. Mazkur birliklar ma’no jihatidan yaqin bo‘lsa-da, ularning har biri konseptning alohida semantik qirrasini ochib beradi. Masalan, «добродушный» insonning ochiqko‘ngilligi va samimiyligini bildirsa, «великодушный» olijanoblik va kechirimlilik ma’nolarini kuchaytiradi.

Frazeologik birliklar konseptning obrazli verbalizatsiyasida muhim vosita hisoblanadi. Rus tilida «золотое сердце», «человек большой души», «от чистого сердца», «душа нараспашку», «нести добро людям» kabi iboralar insonning mehribonligi va samimiyligini ifodalaydi. Ushbu frazeologizmlar xalqning ko‘p asrlik tajribasi natijasida shakllangan bo‘lib, ularda milliy mentalitetning o‘ziga xos jihatlari namoyon bo‘ladi. Paremiologik fond ham «доброта» konseptining lisoniy ifodasida muhim manba hisoblanadi. Rus xalq maqollarida yaxshilik va mehribonlik inson

hayotining eng muhim mezonlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Masalan, «Доброе слово и кошке приятно», «Жизнь дана на добрые дела», «Добро творить — себя веселить», «Добро не умрёт, а зло пропадёт» kabi maqollar ezgulikning jamiyatdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu birliklar orqali xalqning axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy tajribasi avloddan-avlodga uzatiladi. Badiiy adabiyotlarda ham «доброта» konsepti keng ko'lamda verbalizatsiya qilinadi. Rus klassik adabiyotida insonparvarlik, rahmdillik va mehr-oqibat masalalari markaziy mavzulardan biri hisoblanadi. Adabiy matnlarda konsept turli obrazlar, metaforalar va tasviriy vositalar yordamida ifodalanadi. Yaxshi qahramonlarning xarakterida mehribonlik, saxovat va bag'rikenglik asosiy sifatlar sifatida tasvirlanadi. Bu esa konseptning madaniy ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Assotsiativ tahlil natijalari ham «доброта» konseptining semantik tarkibini aniqlashga yordam beradi. Respondentlar tomonidan «доброта» so'ziga eng ko'p quyidagi assotsiatsiyalar berilgan: «любовь», «помощь», «мама», «милосердие», «забота», «сердце», «дружба», «тепло», «счастье», «понимание». Ushbu natijalar konseptning hissiy-emotsional xarakterga ega ekanligini va insonlar ongida ijobiy tasavvurlar bilan bog'lanishini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida tahlil qilingan 150 ta leksik, frazeologik va paremiologik birlik asosida konseptning semantik tarkibi quyidagicha taqsimlandi: rahmdillik semasi 31%, g'amxo'rlik 24%, insonparvarlik 18%, saxovat 12%, samimiylik 9%, bag'rikenglik 6% ni tashkil etdi. Statistik ma'lumotlar rahmdillik va g'amxo'rlik konseptning eng faol komponentlari ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa

Rus tilidagi «доброта» konsepti insonning ijobiy axloqiy fazilatlarini ifodalovchi muhim lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Kognitiv-semantik tahlil natijasida konseptning asosiy tarkibiy qismlari rahmdillik, g'amxo'rlik, insonparvarlik va saxovat semalaridan tashkil topishi aniqlandi. Mazkur konsept leksik, frazeologik hamda paremiologik vositalar orqali faol verbalizatsiya qilinadi. Tadqiqot natijalari «доброта» rus xalqining ma'naviy qadriyatlari tizimida markaziy o'rin egallashini va milliy dunyoqarashning muhim tarkibiy elementi ekanligini ko'rsatdi. Shu bois «доброта» konsepti rus tilining konseptual manzarasida ezgulik va insonparvarlik g'oyalarini aks ettiruvchi asosiy konseptlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova, M. N. (2022). Konsept va uning kognitiv lingvistikadagi talqini. *O‘zMU Xabarlari*, 1(6), 156–160.
2. Yusupova, D. A. (2021). Til va madaniyat munosabatlarida konsept tushunchasining o‘rni. *Filologiya masalalari*, 4(4), 88–93.
3. To‘xtayeva, G. S. (2023). Kognitiv lingvistikada konsept va uning tadqiq usullari. *Ilm Sarchashmalari*, 2, 124–128.
4. Abdullayeva, N. A. (2021). Lingvokulturologiyada konseptning milliy-madaniy xususiyatlari. *Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari*, 5, 97–102.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING